

УДК 7.025.1(477.74 – 21 «XIX – XX»: 304.4)(093.3)
DOI <https://doi.org/10.32782/2522-9656/2025-17-10>

Хамула Дмитро Валентинович,
кандидат культурології, старший науковий співробітник
лабораторії психологічних,
мистецтвознавчих та інших видів досліджень
Одеського науково-дослідного інституту
судових експертиз Міністерства юстиції України
ORCID ID: 0000-0002-3146-1390

**АТРИБУЦІЯ КАХЕЛЬНОЇ ПЕЧІ ПРИБУТКОВОГО БУДИНКУ
РУСОВА В ОДЕСІ В КОНТЕКСТІ «РОЗРОБКИ МЕТОДИКИ
ПРОВЕДЕННЯ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
АНТИКВАРНИХ ТЕРАКОТОВИХ, КАХЕЛЬНИХ, ФАЯНСОВИХ,
МАЙОЛІКОВИХ ПЕЧЕЙ ТА КАМІНІВ ЩОДО ПРИНАЛЕЖНОСТІ
ЇХ ДО КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ, ЯКІ МАЮТЬ ІСТОРИЧНЕ,
ХУДОЖНЄ, ЕТНОГРАФІЧНЕ ТА НАУКОВЕ ЗНАЧЕННЯ»**

**ATTRIBUTION OF THE TILED STOVE OF THE RUSOV
APARTMENT HOUSE IN ODESSA IN THE CONTEXT
OF “DEVELOPMENT OF A METHODOLOGY FOR CONDUCTING
ART CRITIC EXPERTISE OF ANTIQUE TERRACOTTA, TILED,
MAJOLICA STOVES AND FIREPLACES IN RELATION TO THEIR
BELONGING TO CULTURAL VALUES OF HISTORICAL, ARTISTIC,
ETHNOGRAPHIC AND SCIENTIFIC SIGNIFICANCE”**

Анотація. Статтю присвячено атрибуції комплексу знахідок керамічних виробів (пічних кахлів) у прибутковому будинку, т. зв. будинку Русова за адресою вул. Садова, 21 в місті Одеса, збудованому у 1897–1900 рр. на замовлення одеського підприємця, домовласника та мецената О. П. Русова архітекторами Л. М. Черніговим та В. І. Шмідтом. У статті також висвітлюються деякі проблемні питання збереження кахельних печей і кахельних камінів, що є культурними цінностями. На основі певних ознак, як-от наявність клейм на досліджуваних кахлях та їх фрагментах, а також на основі іконографічного порівняльного мистецтвознавчого аналізу автором статті було з'ясовано, що вироби, які вивчаються, належать відомому виробнику пічних кахлів фінляндському заводу «Або» (Åbo kakelfabriks aktiebolag (AKF), Turun kaakelitehdas Oy), який існував у місті Або (нині місто Турку) з 1874 по 1946 рік. Були віднайдені відповідні аналогічні до одеських решток печі, які переважно походять із території сучасної Фінляндії. Їх добра збереженість ілюструє чудове ставлення до об'єктів культурної спадщини з боку європейського суспільства та законодавства. Ці дослідження проводяться в рамках науково-дослідної роботи «Розробки методики проведення мистецтвознавчої експертизи антикварних теракотових, кахельних, фаянсових, майолікових печей та камінів щодо приналежності їх до культурних цінностей, які мають історичне, художнє, етнографічне та наукове значення», яка проводиться науковцями ОНДІСЕ з початку 2025 р. Відповідна наукова розробка цієї проблематики може стати важливим доробком для проведення мистецтвознавчих експертиз на пам'ятках архітектури в Україні, наприклад, тих, що незаконно перебудовуються або руйнуються під час бойових дій, коли в об'єктів культурної спадщини виникає загроза втрати предмета охорони.

Ключові слова: антикварні кахлі, фабрика «Або», культурна цінність, атрибуція, печі та каміни, керамічне виробництво, художнє ремісництво, мистецтвознавча експертиза, збереження культурної спадщини та предметів монументального та декоративно-прикладного мистецтва.

Abstract. The article is devoted to the attribution of a complex of finds of ceramic products (oven tiles) in a tenement house Rusov's house at ul. Sadovaya, 21 in the city of Odessa, built in 1897–1900 by order of Odessa entrepreneur, homeowner and philanthropist O.P. Rusov, architects L.M. Chernigov and V.I. Schmidt. The article also covers some problematic issues of preserving tile stoves and tile fireplaces, which are cultural values. On the basis of certain signs, such as the presence of brands on the studied tiles and their fragments, as well as on the basis of iconographic comparative art analysis, the author of the article found out that the studied products belong to the famous manufacturer of kiln tiles, the Finnish factory “Аво” (Åbo kakelfabriks akt Oy), which existed in the city of Abo (now the city of Turku) from 1874–1946. Furnaces corresponding to the remains of Odessa were found, which mainly come from the territory of modern Finland. Their good preservation illustrates the excellent attitude towards objects of cultural heritage on the part of European society and legislation. These studies are carried out as part of the scientific research work “Development of the methodology for the art-exploratory examination of antique terracotta, tile, faience, majolica stoves and fireplaces regarding their belonging to cultural values that have historical, artistic, ethnographic and scientific significance”, which is conducted by ONDISE scientists. Appropriate scientific development of this issue can become an important legacy when performing art-historical examinations on architectural monuments in Ukraine, for example, illegally rebuilt or destroyed during hostilities, when there is a threat of loss of the object of protection to cultural heritage objects.

Key words: antique tiles, “Abo” factory, cultural value, attribution, stoves and fireplaces, ceramic production, artistic craftsmanship, art expertise, preservation of cultural heritage and objects of monumental and decorative and applied art.

Постановка проблеми. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини» «культурна спадщина – сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини; об'єкт культурної спадщини – визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність; нерухомий об'єкт культурної спадщини – об'єкт культурної спадщини, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності; рухомі предмети, пов'язані з нерухомими об'єктами культурної спадщини, – елементи, групи елементів об'єкта культурної спадщини, що можуть бути відокремлені від нього, але складають з ним єдину цілісність, і відокремлення яких призведе до втрати археологічної, естетичної,

етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової або культурної цінності об'єкта» [1]. Важливо, що в Законі чітко зазначено важливість рухомих предметів, які є невід'ємними елементами об'єктів культурної спадщини. Схожим чином прописані деякі дефініції стосовно культурних цінностей у Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». Так, у ст. 1 відповідного Закону дано визначення культурних цінностей: «культурні цінності – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України, а саме...». Далі йде перелік тих об'єктів, які сюди належать. Серед них є і таке: «складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва» [2], що також стосується і досліджуваних об'єктів.

Актуальність пов'язана з відсутністю алгоритмів дій експерта під час проведення атрибуції та оцінки вартості інтер'єрних об'єктів, які можуть являти собою культурну цінність і становити значну матеріальну вартість. У статті атрибутовано втрачену кахельну піч, яка розташовувалася в одному з прибуткових будинків Старої Одеси – т. зв. будинку Русова (вул. Садова, буд. 21), який збудовано в 1897–1900 рр. на замовлення одеського підприємця О. П. Русова архітекторами Л. М. Черніговим та В. І. Шмідтом. Протягом 2004–2009 рр. будинок було доведено до аварійного стану. Він повністю втратив своє декоративне оздоблення, як екстер'єрне, так й інтер'єрне, де і були розташовані розкішні печі, каміни, ліпнина й інший декор, про що неодноразово повідомлялося у ЗМІ та деяких наших публікаціях з питань збереження кахельних печей і камінів [3; 5]. Тому каталогізація, фотофіксація, як один із засобів на шляху збереження таких об'єктів, як кахельні печі та каміни, як витворів декоративно-прикладного, монументального мистецтва та художнього ремісництва не тільки на теренах Старої Одеси, а й інших міст України, де збереглися історичні будівлі, може стати доробком на шляху до захисту об'єктів культурної спадщини загалом і кахельних печей та камінів зокрема як їх органічних частин, які своєю автентичністю підкреслюють цінність будь-якої пам'ятки архітектури, а також можуть бути прикрасою будь-якої музейної колекції. Як витвори мистецтва вони можуть мати й цілком самостійне значення і бути за певних обставин перенесеними в нове середовище, наприклад музейне, щоб таким чином можна було запобігти їх непоправної втраті. До речі, подібний досвід у деяких українських музеїв є. Так, наприклад, у колекції кераміки Національного заповідника «Софія Київська» є велика добірка як окремих кахлів, так і цілих комплектів. Пічні комплекти експонуються в музеї «Будинок митрополита», де проводиться тематична екскурсія під назвою «Печі і каміни Будинку митрополита».

Щодо печей і камінів доволі складно визначити, чи вони є абсолютно нерухомими або умовно рухомими об'єктами. Чисто формально вони є нерухомими,

про що свідчить те, що їх позначають у технічній документації на будівлю та побудовані вони як стаціонарні об'єкти з будівельних матеріалів. На жаль, часто під час проведення ремонтів подібні об'єкти ніби «перекочовують» у невідомих напрямках [9, с. 201; 10, с. 304; 11, с. 168].

Проблематика атрибуції та збереження кахельних печей і камінів історичної забудови міст України пов'язана з відсутністю алгоритмів дій експерта під час проведення атрибуції та оцінки подібних об'єктів, які можуть виявитися історико-культурною цінністю та творами декоративно-прикладного та монументального мистецтва. Крім того, як показує негативний досвід останніх десятиліть, під особливою загрозою перебувають ті об'єкти, які розташовані не тільки в пам'ятках місцевого, національного або міжнародного значення, а й у невиявлених пам'ятках [10, с. 304–305]. Результати цих досліджень мають допомогти в реалізації проведення мистецтвознавчої експертизи з приналежності до культурних цінностей антикварних кахельних печей і камінів, а також у підготовці судових експертів за спеціальністю 15.1 «Мистецтвознавчі дослідження».

Кахельні печі та каміни в старовинних будівлях були обов'язковим атрибутом опалювальної системи. З огляду на їх вартість вони були наочним доказом добробуту власника. Висока вартість цих виробів пояснюється тим, що переважно все це була ручна робота. Печі та каміни не тільки слугували в будівлі за своїм прямим призначенням – обігрівом будинку, а й мали декоративну функцію. Так було і в будинку Русова. Проте про печі та каміни цього будинку ми вже можемо судити не за цілісними об'єктами, а за фрагментами, які збереглися [12]. Так, протягом 2017 р. представники фонду «Пам'ять» та громадські інспектори Міського управління з питань охорони об'єктів культурної спадщини проводили огляди приміщень будинку Русова, де були знайдені рештки кахельних печей. Серед них були виявлені й окремі кахлі, на яких збереглися клейма виробників, завдяки чому і вдалося атрибутувати ці вироби.

На представлених світлинах наведені деякі фрагменти відповідних кахлів (рис. 1–6). На рисунках представлено три види кахлів, які, як показав порівняльний іконографічний мистецтвознавчий аналіз, належать до єдиного втраченого комплексу великої печі ніжно-кістяного кольору з тонким рельєфом і розписом. Так, було знайдено сильно фрагментовану центральну вставку у вигляді декоративного portalу із напівциркульним завершенням у вигляді профільованої мушлі із радіальними дольками. По кутах розташовані яскраві рельєфні зображення фруктових гірлянд. Арка-portal ніби спирається на декоративні пілони, розділені на два яруси з фільонками. У середнику арки розміщено імітацію завісу у вигляді драпірування. Розпис виконано яскраво, із застосуванням позолоти (рис. 1). Другий тип кахлів, що були віднайдені, – це кутові вставки у вигляді сильно рельєфного листа аканфу, що слугували імітацією архітектурного аттику з балясинами, що розташовувався над карнизом печі. На двох кахлях

були знайдені клейма заводу «Або» (рис. 3, 4). Третій тип кахлів – це кутові та прямі квадратної форми кахлі (рис. 5, 6). Їхніми характерними рисами є центричний орнамент-розетка, вписаний у квадрат із широкою рамкою-облямівкою, що прикрашена канелюрами. Кути прикрашені рельєфними балясинами. Колорит виробів молочно-кістяних відтінків.

Згідно з рекламним прейскурантом заводу «Або» ця модель камінопечі значиться за № 93 [7] і є однією з розробок відомого німецького дизайнера й архітектора Пауля Обста (рис. 7), який, маючи в Берліні свою керамічну фабрику, також деякий час співпрацював із кахлевими заводами Австро-Угорщини, Німеччини, Російської імперії, створюючи проекти печей. Завод «Або» функціонував з 1873 по 1946 рік. У 1886 р. він стає акціонерним товариством – (Åbo kakelfabriks aktiebolag (AKF) – Turun kaakelitehdas Oy). Невдовзі завод відкрив свої фірмові представництва, спочатку в містах Фінляндії: Гельсінкі, Тампере, Вайпури. У 1887 р. було відкрито представництво в Санкт-Петербурзі. У 1896 р. завод отримав золоту медаль на Нижегородському ярмарку. З 1900 р. відомо про відкриття представництва на території сучасної України, а саме в м. Одесі по вул. Поштової, буд. 20.

Рис. 1. Центральна вставка камінопечі з будинку Русова, Одеса

Рис. 2. Кутовий кахель з верхівки камінопечі з будинку Русова, Одеса

Рис. 3. Кутовий кахель з верхівки камінопечі з будинку Русова. Одеса. Клеймо заводу «Або»

Рис. 4. Клеймо «Або» на кахлі з будинку Русова, Одеса

Рис. 5. Кутова кахля з рослинним візерунком від камінопечі з будинку Русова, Одеса

Рис. 6. Пряма кахля з рослинним візерунком від камінопечі з будинку Русова, Одеса

Цікавим і водночас складним аспектом атрибуції кахельних печей та камінів є той факт, що ті самі моделі випускалися різними заводами шляхом продажу спеціальних кахельних форм, які іноді перекочувували з однієї фабрики на іншу. Інколи це було офіційно, шляхом викупу права на виробництво цих моделей, а інколи – шляхом зняття форми з готової фірмової продукції, яку заздалегідь замовляли та купували. Виявити такі підробки можливо лише, коли в наявності є автентичний об'єкт із фірмовими клеймами [8, с. 5–11, рис. 2, 3; 4, 5; 6, 7].

Ще не так давно в літературі можна було прочитати про те, що фабрична продукція, хоч і добра за своїм технічним якимось, все ж таки не досягла того художнього рівня й тої чарівності, якими відрізнялися твори народної майстрів-гончарів [4, с. 114]. Розвиток керамічної промисловості та, як наслідок, застосування нових технологій слугували задоволенню попиту, що постійно зростав. Основним завданням художньої промисловості у другій половині XIX ст. було надання можливості кожному, хто бажав, оформити приміщення в тому чи іншому стилі без залучення художника-декоратора, що додатково накладало на власника будівлі великі матеріальні кошториси.

Заводи, насамперед «Або», випускали переважно тиражовані комплекти пічних кахлів, що відрізнялися декоративним оздобленням і вартістю: від найдешевших – теракотових та гладких білих глазурованих, до дуже дорогих – поліхромних із ручним розписом та позолотою. Саме до такого найдорожчого типу печей належать ті рештки кахельної печі, які наразі аналізуються. Каталоги заводу «Або» дають змогу побачити багату палітру типологічного та стилістичного розмаїття, яке сильно виділяло цю фабрикацію серед інших виробників. Звісно, що в питанні остаточної атрибуції треба завжди побачити клейма, проте, як свідчить практика, на думку автора, певна наочність і порівняльний аналіз витворів фабрики «Або» з іншими виробниками іноді дає змогу стверджувати та впевнено атрибутувати ту чи іншу піч саме на користь цієї фабрикації. Адже вироби цієї фабрики відрізняються надзвичайною якістю «черепка», дивовижною та специфічною тонкою проробкою деталей і послідовністю технологічного нанесення шарів керамічних фарб, яке не поступається якості розписної порцеляни найвищого гатунку.

Звернемося до порівняльного аналізу зразків, що вивчаються. Так, фабрика кахлів Åbo kakelfabrik / Турку маркувала свою плитку різними клеймами. Вона працювала так довго, що маркування змінювалися протягом десятиліть. Наявні на одеських кахлях клейма належать до періоду самого початку 1900-х рр. (рис. 4) [8, с. 5, рис. 1, с. 9].

У другій половині XX ст. кілька фотографів робили фотознімки на замовлення Міського музею в Гельсінкі. Наведене фото з пічкою фірми «Або» зображує інтер'єр однієї з кімнат квартири на вулиці Fabianinkatu, 8, на околиці

Рис. 7. Модель печі № 93.
Сторінка з каталогу-
прейскуранту заводу «Або»

Рис. 8. Камінопіч № 93
заводу «Або» в місті
Калліо, Фінляндія

Рис. 9. Каміно-піч № 93
заводу «Або» в м. Наанталі,
Фінляндія

району Кархупуйсто у фінському місті Калліо (рис. 8). Піч відповідає іконографії каталожної печі заводу «Або» № 93 та решткам кахлів із будинку Русова в Одесі.

У квартирі, виставленій нещодавно на продаж за адресою вул. Mannerheiminkatu, 18 (м. Наанталі, Фінляндія), наявні п'ять кахельних печей. Одна з них – це піч № 93 кахельної фабрики «Або» (рис. 9). Серед усіх віднайдених аналогій до зруйнованої печі з будинку Русова наведена піч у Наанталі є найбільш близькою за своїм тонким колористичним рішенням. Хоча все ж таки одеська втрачена піч була розписана, на наш погляд, найбагатше. Відомо, що з кінця XIX ст. кахельною фабрикою в Турку керував Ернст Мінут, який привіз на фабрику модні на той час декоративні та барвисті печі з рельєфним декором.

Наступним порівняльним об'єктом є кахельна піч у головному будинку мизи «Саку» в Естонії, збудована в 1820 р. (арх. К. Россі) (рис. 10). Миза (маєток) розташована неподалік від Таллінна. Інтер'єри тут протягом існування будинку перебудовувалися, про що свідчить у тому числі й кахельна піч, найімовірніше, фірми «Або», з рельєфним декором у стилі неоренесансу, що виготовлена не раніше кінця XIX ст. Ця піч вирішена в темно-зеленому монохромному колориті. Вона також належить до моделі, яка вивчається, а саме № 93 з каталогу фабрики.

З різними варіантами цієї ж моделі печі заводу «Або» можна ще зустрітися в будівлі колишньої резиденції губернатора в м. Выборг, що розташована на Крипосній вул., 35 (арх. Я. Аренберг, 1891 р.) (рис. 11). Ці печі мають світло-зелений або оливковий колір із золотавим акцентованим забарвленням. Ці дві печі встановлено в центральній залі. Незважаючи на відмінну збереженість, порівняння з рекламним малюнком цієї печі (№ 93) свідчить про втрату фігурки янгола, який вінчав верхівки печей. До речі, в усіх наведених аналогіях цієї моделі янголята нині втрачені усюди.

Рис. 10. Камінопіч № 93
заводу «Або» на мизі
в Саку, Естонія

Рис. 11. Піч у будівлі
резиденції виборзького
губернатора, м. Виборг

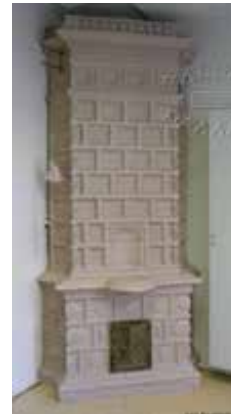

Рис. 12. Піч у будинку
на Sairashuoneenkatu, 1,
м. Турку, Фінляндія

За своїм колористичним рішенням до одеської втраченої печі доволі близькою є піч в будинку № 1 на вул. Sairashuoneenkatu в м. Турку (Фінляндія) (рис. 12). Слід ще пригадати нещодавно зруйновану пічку на шанцях, яка розташовувалася в Одесі, у т. зв. будинку Г. Рафаловича за адресою: Воронцовський провулок, буд. 4 (арх. Д. Я. Клімов та Д. В. Тележинський, 1889 р.). Ця пічка відрізнялася багатою поліхромією та мала риси, характерні печей «Або», що простежується за орнаментальними формами середнього пояску та модулями антаблементу. Такі модулі ми бачимо в печі «Або» в моделі № 93 (рис. 13). Саме такі ж модулі в невеличких, спрощених у своєму декорі лише до прикрашання карнизу печах на шанцях простежуються протягом років за каталогами «Або», наприклад за 1920, 1923, 1925 роки [13, № 154; 14, № 154; 15, № 154].

Дивлячись на схожі риси орнаментальних модулів двох об'єктів, віднайденних у Львові, можна вважати їх певною, хоча і віддаленою, аналогією до зазначеної моделі печі заводу «Або». По-перше, йдеться про камін кінця ХІХ ст. фабрикації Копривниці / Кор'ївниці (за часів Австро-Угорщини м. Несельсдорф, Силезія, нині місто в Моравсько-Силезькому краї Чехії) (рис. 14). Певний збіг простежується стосовно великих кахлів на каміні зі Львову. Другий приклад – це кахлі нижньої топкової частини печі фабрикації «Кор'ївниці» (рис. 15; 16), де іконографічно збігаються кутові та прямі квадратної форми кахлі з піччю «Або» № 93. Проте слід зауважити, що силезький варіант цих кахлів є більш сумарним стосовно кахлів фабрикації «Або».

Якщо звернутися до каталогу кахельних і майолікових виробів «Товариства виробництва фарфорових та фаянсових виробів М. С. Кузнєцова», то в одному з них привертає увагу одна зі сторінок із зображеннями моделей кахлів (рис. 17), де одна з них іконографічно повністю збігається із кахлями, що вивчаються. Йдеться про т. зв. пряму кахлю, що в цьому випадку має хрестоподібний центричний рослинний орнамент, який розміщений у сильно заглибленій рамочці-облямівці з глибокими канелюрами по периметру (рис. 18). Це зображення

Рис. 13. Втрачена піч із колишнього прибуткового будинку Рафаловича, Одеса

Рис. 14. Зворотний бік кахлі від каміну фірми «Копривниці». Клеймо. Львів

Рис. 15. Кахельна піч фірми «Копривниці». Вигляд до демонтажу. Львів

Рис. 16. Кахлі фірми «Копривниці» від печі. Вигляд після професійного демонтажу. Львів

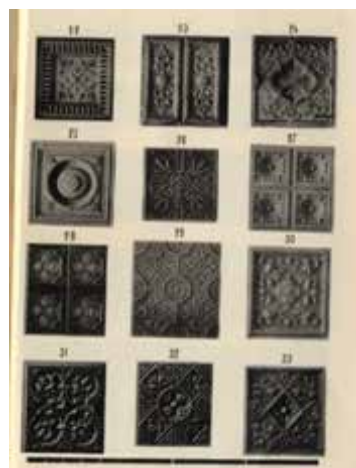

Рис. 17. Моделі кахлів № 22–33 з каталогу М. С. Кузнецова, 1901 р.

Рис. 18. Модель кахлі № 22 з каталогу М. С. Кузнецова, 1901 р.

актуалізує можливість свого часу заказати стандартну за конструкцією і формою піч, викладену кахлями саме цього дизайнерського рішення. Каталоги Кузнецова репрезентують надзвичайно велике розмаїття продукції від простих теракотових печей і фігурних прикрас для печей, фасадів, садово-паркових елементів та скульптур, каталожних печей і великого вибору модулів, з яких можна заказати та зібрати піч у різних стилістичних напрямках, але переважно це стосується різних напрямів стилістики історизму (неоренесанс, неомудехар), еkleктики та неовізантійського стилю.

Спочатку єдиний завод, що розташовувався в с. Кузнецове (нині Конаково) в Корчевському повіті Тверської губернії, згодом переріс у розгалужену мережу заводів, які належали власникам «фаянсової імперії», а саме сім'ї Кузнецових. З 1870 р. власник – Матвій Сидорович Кузнецов (1846–1911). Відомо, що з 1888 р. завод увійшов до заснованого спільно із синами «Товариства виробництва фарфорових та фаянсових виробів М. С. Кузнецова». М. С. Кузнецов здобув

освіту в ризькому комерційному училищі, де його сім'я також мала фарфоровий завод. До 1910 р., крім виробництва в Ризі, «Товариство» об'єднувало найбільші фабрики порцеляни у с. Дульово (Володимирська губ.), с. Буди (Харківська губ.), с. Пісочна (Ярославська губ.), с. Вербілки (Московська губ.), а також завод у Калузькій губернії. Крім цього, було три торф'яні виробництва, заводи каоліну та вогнетривкої цегли, земляні угіддя в шести губерніях.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що розглянуті й атрибутовані фрагменти кахельної печі з будинку Русова в Одесі належать до творів декоративно-ужиткового мистецтва, та піч, яку вони собою утворювали, потребувала адекватної охорони з боку держави, наприклад, такої, яку мають печі їхні «побратими» у Фінляндії та Естонії. Нині, на жаль, ті об'єкти, що перебувають на території України, її здебільшого не мають, через що, наприклад, печі та каміни, які були розташовані в будинку Русова, вже втрачені. Таким чином, розробка відповідної методики науковцями ОНДІСЕ може стати важливим доповненням у комплексному дослідженні пам'яток архітектури та вагомим доробком на шляху до збереження об'єктів кахельного мистецтва Старої Одеси та України загалом, щоб у нас з'явилася дійсна змога зберегти від руйнування те, що дійшло до наших днів в автентичному вигляді. Маємо надію, що ці кроки також допоможуть в оцінці подібних об'єктів під час проведення судових експертиз як на пам'ятках архітектури, так і на тих об'єктах, які вже відокремлені від історичного контексту, стали самостійними об'єктами та мають бути віднесені до культурних цінностей.

Перелік використаних джерел:

1. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 № 1805-III (у чинній редакції) (дата звернення: 10.05.2025).
2. Про вивезення, ввезення, та повернення культурних цінностей : Закон України від 21.09.1999 № 1068-XIV (у чинній редакції) (дата звернення 11.05.2025).
3. Дом Руссова «за лесами»: в ожидании следующего обрушения (Фоторепортаж). *Думская*, 2 листопада 2011 р. URL: <https://dumskaya.net/news/dom-russova-inside-fotoreportazh-015641/ua/> (дата звернення: 21.04.2025).
4. Дутов А. А., Мещеряков В. В. Стилистические направления историзма в декоре печных керамических облицовок финляндского завода «Або» конца XIX века. *Историзм в России. Стил и эпоха в декоративном искусстве 1820–1890-х годов* : мат. Междунар. конф. ГЭ. СПб., 1996. С. 114–117.
5. Одессит нашел фото старинной печи из сожженного дома Руссова: это шедевр. Фото. *048.ua*. URL: <https://www.048.ua/news/2126344/odessit-nasel-foto-starinnoj-peci-iz-sozennogo-doma-russova-eto-sedevr-foto> (дата звернення: 12.05.2025).
6. Каталог майоликовых каминов, печей, печных изразцов, плиток для облицовки стен, иконостасов и киот, Товарищества производства фарфоровых и фаянсовых изделий М. С. Кузнецова, в Москве, на Мясницкой улице. М.: Типо-лит. Т-ва И. Н. Кушнерева и Ко, 1901. 26 с., ил.
7. Контора и выставка изразцовых печей Акционерного Общества «АБО», С.-Петербург, Мойка № 44. Громадний вибор постановлених печей всевозможных сортов, как-то: роскошно эмалированных, майолики, терракота и белых. Або: Абосское Типографское и Газетное А.О., 1907.

8. Хамула Д. В. Изразцовые печи в Одессе: импорт и художественные особенности. Одесса : Изд-во КП ОГТ, 2017. 36 с., ил.
9. Хамула Д. В. До проблеми збереження антикварних кахельних печей історичної забудови міст України при проведенні мистецтвознавчих експертиз на пам'ятках архітектури у воєнний час. *Судова експертиза в контексті відновлення України. III Всеукраїнський форум судових експертів* : мат. III Всеукр. наук.-практ. конф. (9 червня 2023 р., м. Львів). Київ : Ліра-К, 2023. С. 201–209.
10. Хамула Д. В. До питання збереження автентичних елементів інтер'єрів будинків фонові забудови Старої Одеси. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті видатного вченого Владислава Федоренка («Федоренківські читання») (Харків, 15.10.2024). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. С. 304–306.
11. Хамула Д. В. Проблематика збереження кахельних печей та камінів від знищення на прикладі негативного досвіду старої Одеси. *Актуальні питання призначення та проведення судових економічних експертиз в сучасних умовах* : зб. мат. Всеукр. наук.-практ. конф. (12 грудня 2024 р.). Дніпро : Біла К. О., 2024. С. 168–172.
12. Чигиринская Оксана. Когда в Одессе появится Музей печного дела? *Одесская жизнь. Новости. Статьи*. URL: <https://odessa-life.od.ua/article/9572-kogda-v-odesse-poyavitsya-muzeu-pechnogo-dela> (дата звернення: 14.05.2025).
13. Luettelo kaakeliuuneista, Turun Kaakelitehtaan valmistamia. Turku: Turun Kirjapaino ja Sanomalehti Osakeyhtiö, 1920. № 276, 32 s.
14. Luettelo kaakeliuuneista, Turun Kaakelitehtaan valmistamia. Turku: Turun Kirjapaino ja Sanomalehti Osakeyhtiö, 1923. № 271, 32 s.
15. Luettelo kaakeliuuneista, Turun Kaakelitehtaan valmistamia. Turku: Turun Kirjapaino ja Sanomalehti Osakeyhtiö, 1925. № 276, 26 s.

References:

1. Law of Ukraine on the Protection of Cultural Heritage dated 08.06.2000 No. 1805-III (as amended) (accessed: 10.05.2025).
2. Law of Ukraine “On the Export, Import and Return of Cultural Values” dated 09.21.1999 №. 1068-XIV (as amended) (accessed: 11.05.2025).
3. Russov’s House “behind the scaffolding”: in anticipation of the next collapse (Photo report). Dumskaya 2 November 2011. URL: <https://dumskaya.net/news/dom-russova-inside-fotoreportag-015641/ua/> (accessed: 21.03.2025).
4. Dutov, A.A., Meshcheryakov, V.V. (1996). Stilisticheskie napravleniya istorizma v dekore pechnykh keramicheskikh oblicovok finlyandskogo zavoda «Abo» konca XIX veka. Istorizm v Rossii. Stil i epoha v dekorativnom iskusstve 1820–1890-h godov: mat. Mezhdunar. konf. GE. SPb. P. 114–117.
5. Odessit nashel foto starinnoj pechi iz sozhzhennogo doma Russova: eto shdevr. Foto. 048.ua. URL: <https://www.048.ua/news/2126344/odessit-nasel-foto-starinnoj-peci-iz-sozhenogo-doma-russova-eto-sedevr-foto> (accessed: 12.05.2025).
6. Katalog majolikovykh kaminov, pechej, pechnykh izrazcov, plitok dlya oblicovki sten, ikonostasov i kiot, Tovarishchestva proizvodstva farforovykh i fayansovykh izdelij M.S. Kuznecova, v Moskve. M.: Tipo-lit. T-va I.N. Kushnereva i Ko, 1901. 26 p.
7. Kontora i vystavka izrazcovykh pechej Akcionernogo Obshchestva «ABO», S.-Peterburg, Mojka № 44. Gromadnyj vybor postanovlennykh pechej vsevozmozhnykh sortov, kak-to: roskoshno emalirovannykh, majoliki, terrakota i belyh. Abo: Aboskoe Tipografskoe i Gazetnoe A.O., 1907.
8. Hamula, D.V. (2017). Izrazcovye pechi v Odesse: import i hudozhestvennye osobennosti. Odessa: Izd-vo KP OGТ. 36 p.
9. Hamula, D.V. (2023). Do problemi zberezheniya antikvarnih kahel'nykh pechej istorichnoї zabudovi mist Ukraїni pri provedenni mistectvoznavchih ekspertiz na pam'yatkah arhitekturi u

voennij chas. Sudova ekspertiza v konteksti vidnovlennya Ukraïni. III Vseukraïns'kij forum sudovih ekspertiv: mat. III vseukr. nauk.-prakt. konf. (9 chervnya 2023 r., m. Lviv). Kyïv: Lira-K. P. 201–209.

10. Hamula, D.V. (2024). Do pitannya zberezhennya avtentichnih elementiv interyeriv budinkiv fonovoï zabudovi Staroï Odesi. Aktualni pitannya sudovoï ekspertizi i kriminalistiki: zb. mat. Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prisvyachenoï pamyati vidatnogo vchenogo Vladislava Fedorenka ("Fedorenkivski chitannya") (Harkiv, 15.10.2024). Harkiv: NNC "ISE im. Zasl. prof. Bokarius M.S.". P. 304–306.

11. Hamula, D.V. (2024). Problematika zberezhennya kahel'nih pechej ta kaminiv vid znishchennya na prikladi negativnogo dosvidu staroï Odesi. Aktualni pitannya pryznachennya ta provedennya sudovih ekonomichnih ekspertiz v suchasnih umovah: zb. mat. Vseukr. nauk.-prakt. konf. (12 grudnia 2024 = r.). Dnipro: Bila K.O. P. 168–172.

12. CHigirinskaya, Oksana. Kogda v Odesse poyavitsya Muzej pechnogo dela? *Odesskaya Zhizn-Novosti-Stat'i*. URL: <https://odessa-life.od.ua/article/9572-kogda-v-odesse-poyavitsya-muzey-pechnogo-dela> (accessed: 14.05.2025).

13. Luettelo kaakeliuuneista, Turun Kaakelitehtaan valmistamia. Turku: Turun Kirjapaino ja Sanomalehti Osakeyhtiö, 1920. № 276, 32 p.

14. Luettelo kaakeliuuneista, Turun Kaakelitehtaan valmistamia. Turku: Turun Kirjapaino ja Sanomalehti Osakeyhtiö, 1923. № 271, 32 p.

15. Luettelo kaakeliuuneista, Turun Kaakelitehtaan valmistamia. Turku: Turun Kirjapaino ja Sanomalehti Osakeyhtiö, 1925. № 276, 26 p.